

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 11, Aralık 2017, s. 74-85

Doç. Dr. Ertuğrul İbrahim KIZILKAYA

İstanbul Üniversitesi, kkaya49@istanbul.edu.tr

BİLİM, TEKNİK VE HEİDEGGER ÜZERİNE BİR NOT

Özet

İleri derecede soyutlanmış bilgiler üreten modern bilim giderek artan biçimde matematiksel bir formalizme yönelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, genelde sosyal bilimler ve özelde iktisat bilimi insan yaşamına dair modeller kuran bir teknik olarak düşünülebilir. Martin Heidegger'in tanımlamasıyla tematizasyon yöntemini kullanan bilimsel faaliyetler düşünme işlevini bırakmıştır. İnsan yaşamının karmaşık gerçekliğini çözümlenmeye çalışılırken insanın akıl potansiyelinin bir bölümü, amaçlar üzerinde düşünme bir kenara bırakılmaktadır. Doğal olarak, ölçen, hesaplayan, optimize eden bir teknik ihtiyaç duyulan bir araç olarak ihmal edilmemelidir. Ancak, insanın zorunluluklar dünyasının ötesindeki bir dünyayı kurma ve orada özgür olma potansiyeli üzerinde düşünmesi de vazgeçilmez önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teknik, Heidegger, Horkheimer, Foucault, Kant

A NOTE ON SCIENCE, TECHNIQUE AND HEİDEGGER

Abstract

Modern science producing highly abstracted knowledge were increasingly directed to a mathematical formalism. From this point of view, social sciences in general and economics in particular should be considered as a technique that establishes models about human life. According to Martin Heidegger's definition of scientific activities using the method of thematization has left the function of thinking. While attempting to solve the complex rea-

lity of human life, part of the human mind's potential is left to think about goals. Naturally, a technique that measures, calculates, and optimizes must not be neglected as a necessary tool. However, it is also indispensable that man has to think about the potential to be free and to establish a world beyond the world of necessities.

Keywords: Technique, Heidegger, Horkheimer, Foucault, Kant

*İki şey, üzerlerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse,
insanın ruhsal yapısını hep yeni,
hep artan bir hayranlık ve korkunç saygıyla dolduruyor:
üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlâk yasası.¹*

Immanuel KANT

1. Giriş

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında bilim alanında karşımıza çıkan önemli gelişmelerden birisi, genelde sosyal bilimlerin, özeldede ise iktisat biliminin yoğun bir biçimde matematiksel formalizme gömülmesidir. Esasen bir önceki yüzyıldan itibaren başlayan bir eğilim olarak doğa bilimlerine benzeme kaygısı, 2. Dünya Savaşı ertesinde geliştirilen istatistiksel ve ekonometrik yöntemlerin katkılarıyla söz konusu formalizme zemin hazırlamıştır.

Somut olguları ölçmeyi ve tasarımılamayı amaçlayan farklı yöntemler sosyal bilimlerin ortaya koyduğu yaklaşımların daha kesin ve gerçekçi olması doğrultusunda tabii ki katkı sağlamaktadır. Ancak söz konusu eğilim, özellikle iktisadın bir teknik haline gelmesine neden olmaktadır. Burada daha ziyade, araçsal performans açısından eleştirilmesinden ziyade, bu tekniklerin arka planında sorgulanmadan bırakılan soyut ve yalıtılmış varsayımların, tipolojilerin ve postülaların irdelenmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu kapsamda geliştirilmeye çalışılan tartışmada Michel Foucault, Max Horkheimer, Martin Heidegger ve Immanuel Kant'ın fikirleri irdelenecektir.

2. Bilimin Nesnelere

Tarihsel, toplumsal ve kurumsal olgulardan yalıtılmış ve dolayısıyla aşırı biçimde soyutlanmış varsayımlar üreten bilimsel yaklaşım ortaya koyduklarını adeta doğal nesnelere biçiminde kurgulamakta, onları şeyleştirmektedir. Bu strateji aracılığıyla olguların varlığı doğa ile ilişkilendirildiğinde veya bir tür natüralizme başvurulduğunda,

¹ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, Ankara, 1999, sf. 174.

bir sonraki adımda bu olguların sahip olduğu düşünülen amaçlar tartışılmaktadır. Ancak bu aşamada gerçekleştirilen ise gerçek anlamda amaçlar üzerinde düşünmekten ziyade, olgulardan elde ettiğimiz bilgileri ve/veya sonuçları amaçlar biçiminde nitelendirmektedir:

“Tüm müşkülât, nesnelleştirmeleri, bunlar adeta doğal nesnelermiş gibi “şeyleştirmemize” imkan tanıyan bir yanılısamadan kaynaklanır. Sonunda elde ettiğimiz şeyi amaçlanan şey gibi görme hatasına düşeriz. Fırlatılan cismin hasbelkader düştüğü noktayı amaçlanarak seçilmiş hedef olarak alırız.”²

Böylece insan ve ilişkilerinin dolayımında ortaya çıkan veya kurgulanan olgular doğal, zamandışı ve evrensel olarak tanımlanmaya başlanmaktadır. Eğer tersi düşünülecek olursa, karşımıza çıkan olguların tamamen insan ürünü olduğunu düşünmek ve hatta hepsinin gelip geçici ilişkiler bağlamında biçimlenen rastlantısallıklar olabileceğini ileri sürmek dehşet verici olacaktır. Her şeyin bambaşka biçimlerde kurgulanabileceği fikri insan için tüm bilgilerinin geçersiz olabileceği olasılığı anlamına gelir ki bu durumda sığınılacak güvenli liman olarak doğa [veya insan doğası] kavramı işlevsellik kazanır. Esasen kendimiz için aradığımız bu güveni, düşüncemizin buz tutmasına neden olacak bir tür dogmatizm olarak da görebiliriz. Her şeye dair belirsizlik karşısında, bilim görünümlü bir dogmatizme sığınmak stratejik açıdan rahatlatıcıdır. Oysa:

“İnsanda belirlenimsiz bir “iktidar istenci”, edimselleş(tir)me istenci vardır; aradığı şey mutluluk değildir. Doyurulduktan sonra bir koltuğa huzur içinde çökebileceği spesifik bir ihtiyaç listesi yoktur. İnsan edimselleştiren hayvandır ve yoluna çıkan tüm potansiyellikleri gerçekleştirir; Aziz Thomas’ın dediği gibi, *non deficit ab actuatione potentiae suae*. ...Başka bir deyişle arzu mehfumu insan doğası diye bir şey olmadığı ya da insan doğasının tarihin sağladıkları dışında bir içeriği olmayan bir biçim olduğu anlamına gelir.”³

O halde insan yaşamına dair gördüğümüz her şey bizzat insan tarafından ortaya konulmuş unsurlardır. Bunların oldukları gibi olmalarının zorunlu olduğu iddia edilirse her bir olguya anlamlar yüklenmeye başlanmış, sanki en başından itibaren amaçlanmış oldukları fikri benimsenmiştir. Burada karşımıza çıkan tavır bir tür nedensellik arayışı ve son derece kaotik bir görünüm arz eden olgular arasında bağlantılar kurmaya çalışmaktır. Örneğin insan yaşamının karmaşık gerçekliğinin iktisadi ilişkiler tarafından belirlenmekte olduğu iddiası bu tarz bir girişim olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşımla iktisadi ilişkiler ve insan yaşamı tematize edilir, şeyleştirilir, soyutlanır, yalıtılır, doğallaştırılır ve sonrasında elimizdeki bu *nesnelere* arasındaki ilişkiler veya

² Paul Veyne, “Foucault ya da Tarihte Devrim”, *Teorik Bakış*, no. 3, 2014, sf. 71.

³ *Ibid.*, sf. 75 ve dipnot 7.

nedensellikler incelenir. Söz konusu nesnelere tarihi aşan, toplumu aşan ve kurumsal aşan özellikler atfedildiğinde, artık onlar somut gerçeklik hakkındaki *öznel hayaletler*⁴ olarak düşüncemizde yer almaktadırlar. Burada karşımıza çıkan *teknik* akıldır:

“Kapsayıcı ve teknik akıl (akıl yürütme) birbirinin tamamlayıcısıdır ve bir bütün oluştururlar. Bu, amaç-araç ayrımı bağlamında özel bir önem taşır. Kapsayıcı akıl, araçlar için olduğu kadar amaçlar için de kullanılır. [Varoluşsal akıl] Logos anlamında akıl öncelikle amaçları ve ikincil olarak araçları belirlerken, teknik anlamda akıl amaçları ‘dışarıdan belirlenmiş’ olarak kabul eder ve sadece araçları belirler. Sanayi toplumunda teknik akıl (akıl yürütme) varoluşsal akıldan kopartılmıştır. Bunun sonucu amaçların akıldışı güçler tarafından belirlenmesidir. Eleştirel akıl artık ilkeler ve amaçlara müdahale edemez olmuştur. Öyleyse aklın indirgenmesi, bir bütünün sadece bir kısmına indirgenmesi anlamına gelmektedir. Duyguları, tutkuları, duyuları, estetik kaygıları ve pratik eylemleri, başka bir deyişle tüm insani eylemliliği ve işlevleri kavrayan kapsayıcı akıl, akıl ötesi belirlenmiş amaçlara uygun araçlar geliştirmek üzere çıkarıcı ve faydacı bir akıl yürütme işlevine indirgenmiştir.”⁵

Buradaki nüans kritik önemi haizdir. Olgulara dair bilgilere tabii ki ihtiyaç vardır. Ancak bu çaba sırasında öyle bir eşik aşılmaktadır ki artık bu noktadan sonra hem *kapsayıcı akıl* veya *nesnel akıl* devre dışı bırakılmakta hem de elde edilen bilgiler gerçekliğe dair bir kalıp oluşturmaktadır. İnsan doğası ve ona dair tartışmalar bu noktada dikkat çekici örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm zamanlarda ve mekanlarda geçerli olan bir insan davranışı tasvir etmek ne kadar rahatlatıcı olsa da, bir o kadar da yanıltıcıdır. Yanıltıcı olmasının nedeni ise belirli bir zaman-mekan kombinasyonu üzerinden kurgulanmış ve nesnelleştirilmiş bilginin üzerinde düşünmenin artık gereksiz olduğunun kabul edilmesidir. İnsana dair gizemin çözülmüş olduğunun sanılması veya insanın amacının keşfedilmesi ve oraya doğru doludizgin yol alındığının ilan edilmesi, yine insan açısından kaçınılmaz bir tehlikeye sürüklenmek anlamına gelecektir: Heidegger’in tanımlamasıyla düşünmemek veya düşünememek.

3. Bilim ve Araçsal Akıl

Modern bilimin öne çıkardığı *araçsal akıl* (öznel akıl, teknik akıl) bilgi üretimi süreçlerini belirlemede, onların birer *teknik* haline dönüşmelerine neden olmaktadır. Foucault’nun sözleri bu çerçevede dikkat çekicidir:

⁴ Ibid., sf. 84, dipnot 9.

⁵ Walter Weisskopf, *Yabancılaşma ve İktisat*, çev. Çağatay Koç vd., İstanbul, 1996, sf. 34-35.

“Heidegger’e göre, nesnenin bilgisi Batılı *tekhne* temelinde Varlığın unutuluşunu mühürlemiştir. Şimdi soruyu tersine çevirip, Batılı öznenin hangi *tekhnai* temelinde oluşturulduğunu ve onları karakterize eden hangi hakikat ve yanılığın oyunlarının, özgürlük ve sınırlama oyunlarının devreye sokulduğunu soralım kendimize.”⁶

Burada Foucault’nun vurguladığı üzere, nesnelere dair bilgilerin elde edilmesine yönelik kapsamlı bir *teknik* geliştirilmektedir. Descartes’dan başlayan süreç kapsamında, özne ile nesne arasında radikal bir ayrıma gidilmiştir.⁷ *Cogito ergo sum* mottosu ile rasyonel varlığı temel bir hareket noktası olarak kabul edilen özne, kendisi dışında kalan her şeyi bir nesne olarak görmeye başlamıştır. Artık, bir taraftan öznenin nesneye yönelmesi, ona hakim olması, onunla ilgili bilgiler geliştirmesi söz konusu olacaktır. İnsanın akıl vasıtasıyla nesne hakkında her türlü bilgiyi üretmeye başlaması, esasen bilgi üretiminin nesneyi araçsallaştıran bir teknik olarak tasarımını da mümkün kılmıştır. Bugün gelinen noktada özne doğa üzerinde, diğer bir deyişle nesne üzerinde nihai bir hakimiyet kurma arzusunu büyük bir heyecanla benimsemeyi sürdürmektedir. Gen veya uzay teknolojisiyle atılan adımların bu kapsamda değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Horkheimer’ın Theodor W. Adorno ile birlikte kaleme aldığı *Aydınlanmanın Diyalektiği* eserinin başlangıç satırları bu başarıların sanıldığı kadar olumlu olmayabileceğine işaret etmektedir:

“Aydınlanma, gelişen düşünme’nin en geniş anlamında, başlangıçtan bu yana insanlardan korkuyu kaldırmak ve onları kendilerinin efendisi durumuna getirmek amacını gütmüştür. Ne var ki, tamamen aydınlatılmış yeryüzü bugün muzaffer bir felaketin belirtilerini taşıyor.”⁸

Bilimin insanı dogmatizmin esaretinden kurtarma hedefiyle yola çıkması ve bu kapsamda benzersiz bir başarı elde etmesi tabii ki övgüye layıktır. Ancak buradaki satırlarda vurgulanan nokta, Aydınlanma düşüncesinin ve bilimin söz konusu misyonu artık taşıyıp taşımadığına dair bir sorgulamadır. Nitekim Horkheimer, bir taraftan bilimin öne çıkardığı *öznel akıl* vasıtasıyla başarılarını sürdürdüğüne işaret ederken,

⁶ Michel Foucault’dan aktaran Frédéric Gros, “Derslerin Bağlamı”, *Michel Foucault: Öznenin Yorum Bilgisi, Collège de France Dersleri, 1981-1982 içinde*, çev. Ferda Keskin, İstanbul, 2015, sf. 447.

⁷ Heidegger Kartezyen yaklaşıma radikal bir eleştiri getirmektedir: “Descartes dünyaya ilişkin soruyu daraltıp, onu yakınsal erişilebilir dünya-içindeki varolan olarak doğa nesneliği sorusuyla sınırlandırmakla durumu daha da vahim hale getirmiştir. Böylelikle o, bir varolana ilişkin ontik anlamda en kesin bilginin, bu türden bir bilgiyle keşfedilen varolanın birincil varlığına erişme yolu olduğu zannını güçlendirmiştir. Ama artık görülmelidir ki, nesne ontolojisinin izlediği bütün “ikmal” tedbirleri de prensip itibarıyla Descartes’ta gördüğümüz dogmatik zemin üzerinde hareket etmektedir.” [Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, İstanbul, 2011, sf. 103]

⁸ Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar I*, çev. Oğuz Özügül, İstanbul, 1995, sf. 19.

diğer taraftan da aynı tavrın bünyesindeki bir eksikliğe, *nesnel akıl* eksikliğine dikkatleri çekmeye çalışmaktadır:

“Pozitivizmin pek fakir bir felsefe olmasının nedeni, hiç de natüralist antropolojinin kuşkulu niteliği değildir; asıl neden, bu akımın kendi üzerinde düşünmeyişi, kendi felsefesinin gerek ahlak gerekse epistemoloji alanlarındaki sonuçlarını kavrayamayışıdır. Pozitivist tezi o her derde deva ilaçlardan biri haline getiren de budur: kahramanca savunulan, ama soyutluk ve ilkelliğinden ötürü geçersiz bir öneri.”⁹

Akıl Tutulması eserindeki bu satırlar öncelikle pozitivist bilimci yaklaşımın natüralist antropolojisini kuşkulu bulmaktadır. Başka bir deyişle, insana dair natüralist bir kavramsallaştırmayı eksik veya yetersiz ilan etmektedir. Ancak, daha önemli olan eleştiri bu ve benzeri yaklaşımların kendi üzerlerinde düşünmekten uzaklaşmasıdır. Bu çerçevedeki esas eleştiriye ise Heidegger’de rastlanmaktadır:

“Hal ve keyfiyet itibariyle bunun sebebi, bilimin kendisinin düşünmemesi ve düşünmemesidir. Gerçi bu durum bilim için, kendine ait tespit edilmiş olan yürüyüşünü emniyete alabilmesi bakımından bir şanstır. Bilim düşünmez.”¹⁰

Heidegger’e göre modern çağın bilimi kendi araştırma konusunu veya diğer bir deyişle nesnesini yaratmakta ve onu kurgulamaktadır:

“Bir bilimin tarihsel gelişiminin ve onun ontolojik bakımdan ortaya çıkışının en klasik örneği matematiksel fiziğin ortaya çıkış tarihidir. Onun gelişimi bakımından en önemli şey, ne “olguları” gözlemek üzere ona atfedilen mertebenin daha yüksek olması, ne de doğa süreçlerinin belirlenmesi açısından matematiğin “kullanılabilir” olmasıdır. Burada önemli olan, *doğanın bizatihi matematiksel bakımdan tasarımılanmış olmasıdır*. Böyle bir tasarım, karşısında bulunduğu mevcutolanı (maddeyi) peşinen keşfetmiş olmakta ve rehber niteliğindeki perspektifinin ufkunu onun niceliksel olarak belirlenebilir tesis edici momentlerine (hareket, kuvvet, yer ve zaman) açmaktadır. Bu surette tasarımılanmış bir doğanın “ışığında” “olgu” gibisinden bir şey bulunabilmekte ve bu tasarımdan hareketle o, dü-

⁹ Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, İstanbul, 1998, sf. 113. Nesnel aklın ikinci plana gerile[til]mesi ve öznel aklın bir güç aracı olarak insanın elinde yegane yöntem olarak kalması Horkheimer açısından temel problemdir: “Peki, Horkheimer için aklın öznelleşmesinin modern Batı toplumu açısından sonuçları neler olmuştur? Ona göre aklın biçimselleşmesinin sonucu, adalet, eşitlik, mutluluk gibi genel kavramların entelektüel köklerinden koparılması olmuştur. Bu kavramlar her ne kadar modern toplumlarda kullanılır olsa da artık nesnel bir karşılıkları yoktur. Geriye tek otorite olarak olguları sınıflandıran ve olasılıkları hesaplayan bilim kalmıştır.” [Ferhat Onur, “Horkheimer’da Akıl”, *Kilikya Felsefe Dergisi*, no. 1, 2016, sf. 84]

¹⁰ Martin Heidegger, *Düşünmek Ne Demektir?: 1951/52 Kış Dönemi Ders Notları*, çev. Rıdvan Şentürk, İstanbul, 2013, sf. 6.

zenleyici biçimde tertip edilen bir deney için temel alınabilmektedir. “Olgulara dayalı bilimin” “temellendirilmesi”, araştırmacıların şunu anlamasıyla mümkün olabilmıştır: “salt olgu” diye bir şey esas itibariyle bulunmamaktadır. Öte yandan doğanın matematiksel tasarımında birincil önemi haiz olan bizzat matematiğin kendisi değil, onun bir *a priori*’yi açılmış olmasıdır. Dolayısıyla matematiksel doğa bilimlerinin diğer bilimlere örnek teşkil ediyor olması, onun spesifik katiyetinde ve “herkes” için bağlayıcı olmasında değil, tema ettiği varolanın onunla birlikte *öylesine* keşfedilmesidir ki, varolanlar da zaten ancak bu şekilde keşfedilebilmektedir: varolanın varlık konstitüsyonunu peşinen tasarımıyarak yani.”¹¹

Bu noktada Heidegger’in modern dönem düşüncesinin gerçekleştirdiği dramatik değişimi vurguladığı görülmektedir. Bilim veya doğa bilimleri varolanı temaşa etmekten, *theoria* faaliyetini sürdürmekten ayrılmakta ve varolanı yeni bir bakış açısıyla kurmaktadır. Doğa, madde ve hatta insan yeni bir tasarımlama kapsamında bir *makina* olarak düşünölmeye başlanmaktadır. Diğer bir deyişle insan Kartezyen *özne* konumuna yerleşerek, kendisi dışında kalan her şeyi ölçülebilir, hesaplanabilir, açıklanabilir ve tabii hakim olunabilir nesnelere olarak görmeye başlamaktadır. Bu bağlamda paradoksal bir olgu gibi görölebilecek olan husus, insanın da bir *makina* olarak düşünölmesinde-dir. Ancak burada karşımıza çıkan ve merkezi konuma yerleş[tiril]en öznenin bir akıl varlığı olduğunu hatırd tutmak gerekmektedir. Dolayısıyla, bir *cogito* olarak özne, her şeye yaklaşmakta olduğu gibi kendi nesnesine, fiziksel varlığına, bedenine ve davranışlarına yönelmekte, onları da ölçülebilir ve açıklanabilir olgular biçiminde tasarımılamaya yönelmektedir. Yine Heidegger’den yardım almak gerekirse, burada karşımıza çıkan nesneleştirme olgusu veya onun terminolojisiyle ifade edilecek olursa *tematizasyon* dikkat çekicidir:

“Tematizasyon dünya-içinde karşılaşılan varolanı öyle bir şekilde serbest bırakmayı hedefler ki, bu sayede saf bir keşfin “karşı tasarımı”, yani onun nesne haline gelmesi mümkün olabilsin. Başka bir deyişle tematizasyon nesneleştirmektedir. O, varolanı evvela “konduruyor” değil, onu serbest bırakıyor ve böylece “nesnel” olarak soruşturulup belirlenebilir hale getiriyor. Dünya içinde mevcut olan nesneleştirici varlık, *müstesna bir huzura-getirme* karakterine sahiptir. O, birşey-için-bakışın huzura getirişinden şu açıdan farklıdır ki, ilgili bilimde keşfedilen, sadece o mevcut-olanın keşfedilebilirliğini beklentilendirmektedir. Keşfedilmişliğin söz konusu beklentilendirilişi, Dasein’in bir açılmışlığı üzerine varoluşa-dair bakımdan temellenmektedir. Bu sayede Dasein, kendini “hakikat” içinde söz konusu varlık imkanına tasarımılabilmektedir. Böyle bir tasarım mümkün-

¹¹ Heidegger, op. cit., 2011, sf. 384-385.

dür, çünkü hakikat-içinde-varolmak Dasein'in bir varoluş belirlenimini oluşturmaktadır."¹²

Bilimin tematizasyon mekanizması işletildiğinde, *varolan* nesnel olarak soruşturulabilir hale gelmektedir. Nesnel bir biçimde ifade edilmeye, ele alınmaya başlanan temalar veya olgular, karmaşık gerçekliğin bizim karşımıza yalıtılmış modeller veya soyutlanmış tipolojiler olarak getirilebilmesini de mümkün kılmaktadır. İnsanın akıl potansiyelini edimselleştiren ve her şeye dair bilgi üretme amacıyla yola çıkan modern bilim, aynı zamanda gerçekliğin belirli bir tasarımını da ortaya koymaktadır. İlk olarak kendisinin varlığından dahi kuşku duyarak yola çıkmış olan Kartezyen özne, kendisinden emin olduğu andan itibaren kendisi dışındaki her şeye yönelik bir kuşkuyu öne çıkarmaktadır. Böylece *cogito* dışındaki her şey nesneleştirilmiş ve dolayısıyla üzerinde hakimiyet kurulabilecek birer olgu olarak düşünülmüştür:

"1620'lerden itibaren gelişen bir süreç içinde Avrupa'nın tüm önemli düşünürleri, Galilei, Gassendi, Descartes, Toricelli, Fermat, Huygens, Hobbes, Boyle, aralarındaki bütün ayrılıklara ve zaman zaman rastlanan şiddetli tartışmalara karşın, bir noktada aynı düşünceyi paylaşmaktadırlar: Doğa bir makinadır ve bilim de bu makinayı kullanma ve yeni makinalar üretme sanatıdır. Karşılıklı etkileşimle bile açıklanamayacak bir hızda ve yaygınlıkta oluşan bu uzlaşmayı Lenoble, psikolojinin terimlerine başvurarak açıklamayı dener: Batılı, doğa karşısındaki tavırını terk etmekte, yani kendisine kol kanat geren ya da kötü edimler için onu cezalandıran, ama her durumda onunla ilgilenen, ona yönelik niyet ve kaygılar besleyen bir Doğa Ana tasarımının yerine, kendisi karşısında kayıtsız, kendisine hiç benzemeyen, özerk bir varlık olarak doğa tasarımını geçirmektedir. Bu makina imgesi, doğanın özneye yabancı, ona hiç benzemeyen bir şey olarak anlaşıl-maya başlandığının göstergesidir. İnsanın, Descartes'in deyişiyle "doğanın efendisi ve sahibi" olmasına karşılık ödediği fiyat budur."¹³

Bu sürecin faydalarının teslim edilmesinin yanı sıra bünyesinde taşıdığı sorunları da irdelemek gerekmektedir. Heidegger'in tanımlamasıyla söz konusu süreç, bilimi düşünmeyen bir konuma taşımaktadır. Daha farklı bir ifadeyle bilim, sorgulamadan kabullendiği bir metafizik bağlamında bir *teknik* konumuna yerleşmektedir. Bu *teknik* ve onun bilgisi anlamına gelecek olan *teknoloji* insanı doğanın veya maddenin mutlak hakimi yapmaktadır. Bu hakimiyetin içeriği ise bir hedef ile doldurulmaktadır: insanın her türlü faaliyetinin dünyayı dönüştürmesi. Bilim de burada araçsal konumda devreye sokulmakta, nesneleştirilmiş her türlü varlığı ölçmekte, hesaplamakta, sınıflandır-

¹² Ibid., sf. 385-386.

¹³ Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul, 2016, sf. 24.

makta, isimlendirmekte, olasılıkları hesaplamakta, neden-sonuç ilişkileri kurgulamakta ve tüm bunları göz korkutucu bir matematiksel formalizm ile sunmaktadır. Ancak bu üst düzey matematiksel modellerin veya formalist kurguların dikkatli bakışlardan dahi kaçırmaya çalıştıkları bir boyut vardır: *amaçlar*. Bu modellerin test ettiği, denklemlerle ifade ettiği sorular teknik sorulardır. Diğer bir deyişle nasıl yapılacağına dair veya nasıl daha verimli olunacağına dair sorulardır. Amaçlar ise sorgulanmaz, üzerinde düşünülmez. O halde bilim, ne yazık ki, düşünmeyi bırakmıştır.

4. Nesnel Akıl veya Otonom İnsan Varlığı

Gelinen nokta kritik bir karar anıdır: insan aklını bir *teknik* olarak mı kullanmaya odaklanmalı veya onun tüm potansiyelini edimselleştirme fırsatlarını mı aramalıdır? Kanımca, bu dilemmayı çözmekte bize benzersiz bir katkı sunan Immanuel Kant'ın satırları önemlidir:

“Nereden başlarsak başlayalım, deney yasalarına göre verilecek her yanıt, kendisi de yanıt bekleyen bir soru doğurduğuna, böylece de bütün fiziksel açıklama tarzlarının aklı doyurmada yetersizliğini açıkça ortaya koyduğuna bakılırsa, dünyanın süresi ile boyutları, özgürlük ile doğa zorunluluğu gibi bütün kosmolojik sorularda yalnızca deney bilgisiyle kim yetinebilir? Son olarak da, deney ilkelerine göre düşünüp kabul edebileceği her şeyin baştan sona dek rastlantısallığında ve bağımlılığında durup kalmanın olanaksızlığını görmeyen; bütün yasakları bir yana iterek aşkın idelerde kendini yitirmek, deneyle haklı çıkarabileceği bütün kavramların ötesinde olan bir varlığın –idesinin kendisi, sırf bir anlam yetisi varlığıyla ilgili olduğundan olanağı görülemez ama reddedilemeyecek de olan bu idesi olmaksızın aklın hiç doyum bulamayacağı bir varlığın– kavramında dinginlik ve doyum aramak zorunluluğunu duymayan kimse var mı?”¹⁴

Kant'ın işaret ettiği ideler, *nesnel akıl* tarafından ortaya konulacak amaçlardır. Akıl varlığı olarak insan, bir taraftan öznel aklı aracılığıyla nesne olarak algıladığı dünyanın sorunlarını algılayacak ve çözecektir. Ancak, diğer taraftan da tamamen kendisi tarafından, nesnel akıl ile tasarılan bir dünyayı kurgulayacaktır. Böylece, maddi evrenin insana dayattığı zorunluluklar dünyanın ötesindeki bir dünyaya, düşünülen dünyaya ait olan, otonom, özgür, kendine yasalar koyabilen ve kendi dünyasını inşa edebilen bir diğer insan karşımıza çıkmaktadır. İnsan kendi tarihini yazmakta, kendi çevresini inşa etmekte, varoluşunun detaylarını biçimlendirmektedir. Daha da önemlisi kendisine amaçlar belirlemek suretiyle ve kurallar koymak aracılığıyla kendisini de sürekli olarak dönüştürmektedir.

¹⁴ Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. İonna Kuçuradi, Yusuf Örnek, Ankara, 2002, sf. 106.

Bunların yanı başında, doğal olarak zorunluluklar dünyasının teknik sorunlarını çözmek doğrultusundaki çaba vazgeçilmezdir; ancak bu çaba kendi başına amaç olarak tanımlanabilmekten de uzaktır. Bir örnek aracılığıyla, vurgunun daha açık hale getirilebileceği düşünülebilir. Günümüz iktisat tartışmalarının önemli konu başlıklarından biri olan ekonomik büyüme bu bağlamda dikkat çekicidir. Makroekonomik yaklaşımlar, ekonometrik modeller ve istatistikler aracılığıyla üzerinde tartışılan temel husus büyümenin nasıl artırılabiliridir. Hangi ekonomik politikaların uygulanması halinde ekonomik büyümenin yüksek oranlı, kalıcı ve sürdürülebilir olduğu ele alınmaktadır. Ancak, iktisat biliminin konunun bir diğer boyutu üzerinde düşünmeyi terk etmiş olduğu gözlerden kaçmaktadır. Büyümenin *neden* istendiği sorusudur söz konusu olan. Başka bir ifadeyle, büyüme bir tür fetişizme dönüştürülmüş ve öznel akıl bu bağlamda sınırları zorlanacak biçimde devreye sokulmuştur. Her ne pahasına olursa olsun, bir an önce ve daha hızlı bir büyümedir amaçlanan. Neden büyümeyelim denilecek olursa karşısına çıkan irrasyonellik suçlamalarını cevaplaması istenecektir. Çünkü büyüme maddi refahtır, daha büyük bir ekonomidir, kıtlık sorununa daha uygun bir çözümün bulunmasının delilidir. Ancak, büyüme hedefi üzerinde düşünülmesi istenmez: bankadaki mevduat büyümelidir, gelirler büyümelidir, servetler büyümelidir, şirket satışları büyümelidir, karlar büyümelidir, pazar payları büyümelidir, gayrisafi ulusal hasıla büyümelidir. Tematize edilmiş olgu hakkında düşünmek yerine *öznel akıl* aracılığıyla daha verimli olacak ve dolayısıyla başarılı görülecek *teknik* aranmaktadır. İnsan mutluluğu için ancak bir araç olarak tanımlanabilecek olan ekonomik büyüme, kendi başına bir amaç haline dönüştürülmüş ve sorgulanamaz hale gelmiştir. Bilim bir yandan bir teknik olarak uzmanlaşırken, diğer yandan da dogmatikleşmektedir.

Bu dogmatizm iktisat biliminin insanın nasıl bir yaşam kurması gerektiğine dair bir karar vermesinde somutlaşır: İnsan maddi refahı artan bir yaşam içinde yer almalıdır. Bu esasen bir zorunluluk olan ihtiyaçların karşılanabilmesi olgusunun, maksimize edilmesi gereken bir amaç statüsüne yükseltilmesi anlamına gelmektedir. Ekonomik ilişkiler bu çerçevede elinin altındaki doğayı bir *girdi* olarak kullanmaya devam edecek, onu daha etkin kullanmanın yollarını arayacaktır. Doğa veya madde insanın refahı doğrultusunda bir *girdi* konumuna indirgenmiştir. İnsanın refahı için bu süreçte insanın bizzat kendisinin şeyleştirilmesi ve onun dahi adeta bir *girdi* olarak istihdam edilmesi söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, Gary Becker'in *beşeri sermaye* kavramı ve Foucault'da karşımıza çıkan *kendisinin girişimcisi* nitelendirmesi dikkat çekicidir. Heidegger'in erken sayılabilecek bir dönemde bu bağlamdaki soruna kendi terminolojisi aracılığıyla işaret etmesi ise şaşırtıcı değildir:

"Heidegger, sadece doğanın değil aynı zamanda insanın da bir "el altında duran" haline geldiğini söyler. Heidegger tamamen teknolojik terimlere indirgen-

miş bir dünya, barındırdığı tek ilişki biçimi teknolojik ilişki, yani salt manipülasyon ilişkisi olan bir dünya tahayyül eder. Salt hesaplamayı temel alan teknolojik düşüncenin güç istemi, Varlığı ortadan kaldırma tehdidini getirmiştir; çünkü Varlık asla “el altında duran” içinde kuşatılması mümkün olmayan bir şeydir. Teknolojik insan yalnızca varolanlarla ilgilenmektedir, Varlığın olabilirliğini bile unutmuştur. Heidegger modern dünyanın teknoloji çılgınlığına “yeryüzünün tinsel çöküşü”nün bir tezahürü olarak bakar. Ona göre, bu çöküş o kadar ilerlemiştir ki ülkeler bu süreçte çöküşü görmeyi ve onu bir çöküş olarak değerlendirmeyi mümkün kılan son tinsel enerji parçasını da yitirmek üzeredir. Kısacası, Batı kültürünün temelinde yatan nihilist itki teknolojiye zirveye ulaşmıştır. Batı insanının karşısındaki nihai kriz mekanı buradadır.”¹⁵

5. Sonuç

Modern bilimin insanı akıl sahibi bir *özne* olarak tanımlaması ve onu her şeyin merkezinde konumlandırması bildiğimiz dünyanın biçimlenmesinde temel bir rol oynamıştır. İnsan bir taraftan, aklını kullanmasının önündeki engelleri yıkmış ve kendi kaderini ellerine aldığını fark etmiştir. Bilimsel, teknolojik gelişmeler ve insan yaşamındaki devasa dönüşüm bu sürecin en önemli sonuçlarıdır. Ancak, diğer taraftan da insan, kendi aklının potansiyelini kullanma konusunda önemli bir açmazla karşılaşmaktadır. *Öznel* aklını kullanan, bu doğrultuda birer *teknik* haline gelen bilimsel arayışlarıyla tüm nesnelere hakimiyeti altına almayı başaran insan, potansiyelinin diğer boyutu olarak değerlendirilmesi gereken *nesnel* aklını ihmal etmeye başlamıştır. Kendisi için bir düzen kurmak, kendisine kurallar koymak, nesnel amaçlar belirlemek ve tüm zorunlulukların ötesinde yer alacak bir dünya üzerinde düşünmek ancak *nesnel* aklın insana sağlayabileceği bir fırsattır. Heidegger’in bu kapsamdaki endişesi bilimin düşünmemesi sorunsalıdır. İnsanın birer *teknik* olarak bilimlerin ötesinde olan, hesap ve ölçüye dayalı kasvetli bir dünyadan farklı olacak bir dünyayı kurabilme potansiyeli düşünmesine bağlı olacaktır. Bu doğrultuda bilimin kabul ettiği varsayımlar da dahil olmak üzere her şeyin sorgulanması ve insanın benimseyeceği amaçlar üzerinde yapılacak tartışmalar öne çıkarılmalıdır.

KAYNAKLAR

Bumin, Tülin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul, 2016.

Gros, Frédéric, “Derslerin Bağlamı”, *Michel Foucault: Öznenin Yorumbilgisi, Collège de France Dersleri, 1981-1982 içinde*, çev. Ferda Keskin, İstanbul, 2015, 429-467.

¹⁵ Süreyya Su, “Varlık ve Sanat”, *Cogito*, no. 64, 2010, sf. 303.

- Heidegger, Martin, *Düşünmek Ne Demektir?: 1951/52 Kış Dönemi Ders Notları*, çev. Rıdvan Şentürk, İstanbul, 2013.
- Heidegger, Martin, *Varlık ve Zaman*, çev. Kaan H. Ökten, İstanbul, 2011.
- Horkheimer, Max, *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, İstanbul, 1998.
- Horkheimer, Max, Adorno, Theodor W., *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar I*, çev. Oğuz Özügül, İstanbul, 1995.
- Kant, Immanuel, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. İonna Kuçuradi, Yusuf Örnek, Ankara, 2002.
- Kant, Immanuel, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, Ankara, 1999.
- Onur, Ferhat, "Horkheimer'da Akıl", *Kilikya Felsefe Dergisi*, no. 1, 2016, 74-89.
- Su, Süreyya, "Varlık ve Sanat", *Cogito*, no. 64, 2010, 300-311.
- Veyne, Paul, "Foucault ya da Tarihte Devrim", *Teorik Bakış*, no. 3, 2014, 49-103.
- Weisskopf, Walter, *Yabancılaşma ve İktisat*, çev. Çağatay Koç vd., İstanbul, 1996.